

JANA BUREŠOVÁ

Obraz společensko-politických aktivit českých liberálně založených žen v Československé republice (1918–1938)

Obrazu společensko-politické a veřejné aktivity a vůbec postavení žen ve společnosti obecně v letech první Československé republiky bylo českými historiky dosud věnováno velmi málo pozornosti. Vnímání role žen ve společnosti — jak ze strany společnosti tak ze strany žen samotných začali čeští historikové zkoumat a v několika málo studiích prezentovat až v průběhu devadesátých let 20. století. Jednalo se o různé aspekty pohledu na ženy především v devatenáctém století a ještě starším období¹.

Ve světě počínaje v USA, ale také ve Francii, Německu i ve středoevropském prostoru je historickému výzkumu ženské otázky věnována pozornost už jistou dobu a tomu odpovídají i výsledky v podobě poměrně početných publikačních výstupů z různých směrů daného výzkumu i časových období, včetně pohledu na dvacáté století².

¹ Např. sborník příspěvků z konference pořádané Archivem hlavního města Prahy na téma „Ženy měst pražských od středověku do 20. století“ v roce 1993: *Žena v dějinách Prahy*. Praha 1996; B. Kopíčková: *Historické prameny ke studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti*. Praha 1992; J. Čechura, M. Hlavačka, E. Maur: *Ženy a milenky českých králů*. Praha 1997; *Královny a kněžny české*. Red. Z. Karešová, J. Pražák. Praha 1996; *Velké ženy české*. Odborný redaktor J. Hanzal. Praha 1997; M. Macková: *O senátorce Anně Chlebounové*. Ústí nad Orlicí 1998; M. Lenderová: *K hřichu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha 1999. Cenné jsou dílčí studie, především demograficky zaměřené autorky Pavly Horské, dále Pavly Vošahlíkové a filozoficky laděné studie Jaroslavy Peškové dotýkající se ženské problematiky.

² Pro ilustraci uvádím aspoň: M. Kronthaler: *Die Frauenfrage als treibende Kraft*. Graz 1995; *Histoire des femmes en Occident*. Vol. 1—5. Ved. kol. G. Duby, M. Perrot. Paris 1991, 1992. Od počátku devadesátých let byl daný výzkum zahájen v Polsku na Institutu historie

Zabývat se ženským prvkem ve společnosti považují za důležité ve smyslu snažení o co nejlépejší a nejpestřejší obraz doby a atmosféry první Československé republiky. K tématu existuje poměrně velké množství pramenných materiálů, hlavně archivních³, a také dobový tisk v podobě novin, časopisů, ročenek, věstníků, plakátů, letáků a brožur ženských spolků či z pera aktivních pracovnic ženských organizací. V předkládaném článku přibližují veřejnou a společensko-politickou aktivitu liberálně založených českých žen v první Československé republice⁴.

Liberálně založené ženské spolky měly často ve svém názvu označení „pokrokový“, chápáný v duchu „pokrokovosti“ doby přelomu devatenáctého a dvacátého století. Emancipační hnutí českých žen začalo v šedesátých letech devatenáctého století snahou o přístup žen ke vzdělání. Tyto snahy značně zesílily na počátku dvacátého století, kdy se ženy také začaly hlásit o svá politická práva a začaly aktivně vystupovat zejména za prosazení všeobecného volebního práva. Ženy v Československé republice získaly volební právo ústavou z února 1920. První ústava nově vzniklé Československé republiky sice ženám zaručila stejná politická a občanská práva jako mužům, ovšem tato zákonem daná rovnoprávnost hned nepřešla důsledně do každodenní životní praxe. Bránily tomu nejrůznější staré předsudky, zvyková setrvačnost a také celé hospodářské uspořádání společnosti dané doby.

Na základě provedeného pramenného výzkumu si dovoluji konstatovat a doložit, že velká společenská aktivita „pokrokových“ žen z přelomu devatenáctého a dvacátého století právě přijetím všeobecného volebního práva ještě vzrostla a v první polovině dvacátého století nabyla dosud nebývalých a nikdy potom už ve dvacátém století neopakovaných rozměrů a dosahu. Totiž přijetí všeobecného volebního práva byla pouze, i když důležitá, ale přece jen formalita, za jejíž faktické a opravdové naplnění se vším všudy liberálně orientované ženy vynakládaly právě v průběhu dvacátých a třicátých let mnoho energie. Čím vším se zabývaly, o co usilovaly, k čemu se v dané době

Varšavské univerzity pod vedením Anny Žarnovské a Andřeje Schwarce s publikačními výstupy: *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX w.* Red. A. Żarnowska, A. Swarc. Warszawa 1990; *Kobieta i edukacja.* II/1, II/2. Red. A. Żarnowska, A. Swarc. Warszawa 1992; *Kobieta i świat polityki.* III/1, III/2. Red. A. Żarnowska, A. Swarc. Warszawa 1994, 1996; *Kobieta i kultura.* IV. Red. A. Żarnowska, A. Swarc. Warszawa 1996.

³ Státní ústřední archiv Praha, fond Presidium ministerstva vnitra, fond Ženská národní rada. Moravský zemský archiv Brno, fond B-26 Policejní ředitelství Brno, Spolky 1851–1958, fond G-86 Ženské spolky, fond G-392 Pisemná pozůstalost Antonie Gebauerové. Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Honzáková Albína, fond Minerva.

⁴ Je možno sledovat také velmi čínorodé působení katolícky orientovaných žen, které své představy o podobě společnosti, související s politikou Československé strany lidové a s její podporou dávaly najevo a prosazovaly cestou početných katolických ženských spolků a také pečlivě vedenými tiskovinami, především časopisy.

vyjadřovaly a co se snažily napomoci řešit se pokouším naznačit v následujícím textu článku⁵.

Liberálně orientované ženské spolky ve svých programech a veřejném působení kladly důraz na to, že jsou nepolitické, že ke svým cílům sdružují ženy všech politických orientací, které mají zájem prosazovat danou věc. Ovšem individuální členství v politických stranách tento spolkový rys nevylučoval. Naopak, hodně liberálně orientovaných žen, veřejně se angažujících ve prospěch ženských zájmů, bylo členkami politických stran — jednoznačně převažovaly národní socialistky, početně silné byly i národní demokratky a sociální demokratky. Politickou aktivitu vyvíjely i komunistické ženy, ale od těch se měly liberálky tendenci distancovat, i když na veřejných fórech deklarovaly svou naprostou nepolitičnost pokud jde o boj za ženské požadavky.

Nejreprezentativnějším sdružením žen liberálního směru pro Zemi českou byla Ženská národní rada⁶ se sídlem v Praze a s pobočkou v Brně pro Moravu a Slezsko. Tato organizace má počátky v činnosti Ženského klubu českého, který byl centrem pokrokových emancipačních snah žen a při kterém byl v roce 1905 založen Výbor pro volební právo žen. Postupem doby vznikly další ženské spolky a byla vydávána řada ženských časopisů. Odborové organizace začaly přijímat za své členy i ženy a některé politické strany sympatizovaly a podporovaly ženskou aktivitu. Po vzniku ČSR a přijetí ústavy v roce 1920 se ženy, usilující o uplatnění zákonem daných práv v praxi a pak i o jejich rozšiřování v jednotlivých sférách veřejného života, domnívaly, že jim v jejich úsilí pomůže centrální organizace, která by sdružila všechny ženské spolky, které mají ve své činnosti zahrnuto úsilí o zavedení ústavou zaručené rovnoprávnosti žen do praxe. V českém prostředí současně nalezla odezvu výzva Mezinárodní ženské rady, která vznikla v roce 1899, k zakládání národních odboček. Výsledkem těchto snah a podnětů se stalo založení Ženské národní rady v Praze na ustavující valné schůzi dne 8. dubna 1923. V jejím čele stála po celou dobu existence senátorka Františka Plamínková. V roce 1935 sdružovala Ženská národní rada 50 členských organizací liberálního zaměření v počtu 27 000 členek⁷. Vycházel pečlivě vedený a na vysoké úrovni propracovaný časopis „Ženská rada“.

Nejaktivnější a nejvlivnější liberální ženskou organizací v době první Československé republiky byla Zemská organizace pokrokových žen moravských⁸ působící poměrně početně v Zemi moravskoslezské. Byla nepolitickým

⁵ Připomínám, že zavedením všeobecného volebního práva získaly ženy prostřednictvím svých volebních hlasů také jinou pozici v očích mužů coby tradičních a naprosto převažujících aktérů jednotlivých politických stran. Hlasy žen ve volbách byly pro dosažení politických záměrů a cílů důležité.

⁶ Státní ústřední archiv Praha, fond Ženská národní rada, celkem 66 kartonů materiálu.

⁷ SÚA Praha, fond Ženská národní rada, karton 4.

⁸ MZA Brno, fond G-86 Ženské spolky, 28 kartonů.

zastřešujícím svazem liberálně založených ženských spolků i jednotlivkyň. Žádala kulturní, sociální, politickou a hospodářskou rovnoprávnost žen s muži. Počátky má tato organizace v roce 1909 a u jejího zrodu stála Zdeňka Wiedermannová-Motyčková. Po první světové válce byla znovu obnovena v roce 1924. V meziválečném období vstoupily do širšího povědomí tyto aktivní členky a vůdkyně liberálních žen na Moravě: Ludmila Konečná, Ludmila Zatloukalová-Coufalová, Marie Burešová, Miroslava Dorazilová a další. K hlavním tiskovinám patřila „Ženská revue“ s počátky v roce 1905. Zemská organizace pokrokových žen moravských vydávala v průběhu své existence značné množství brožur a letáků na různé okruhy témat⁹: výchova mládeže, dnešní mladá žena, hospodyním k úvaze, zdravá výživa, rodina a dítě, odborné školy pro ženská povolání, nezaměstnanost a umístění žen, co by měla žena vědět o svých právech, žena v demokracii, žena v sociální péči a další. Cenným informačním materiálem byl od roku 1933 vycházející „Věstník Zemské organizace pokrokových žen moravských“. Centrem moravských liberálních žen byl Vyškov, kde měla své bydliště výborná jednatelka M. Dorazilová a aktivně tam pracoval místní spolek Vlasta.

Které problémy považovaly pokrokové ženy za potřebné řešit? V oblasti vzdělávání účast lékařů a lékařek na školní zdravotní výchově, urychlení zřizování pokračovacích lidových kursů a škol, reformu mateřských škol a jejich zařazení do celkové školské soustavy pod správou ministerstva školství, zákonem upravené postavení jejich učitelek, zrušení klášterních učitelských ústavů a církevních škol vůbec a jejich nahrazení školami veřejnými, pro přípravu učitelů zavedení po středním všeobecném vzdělání ještě vzdělání odborné na pedagogických fakultách při univerzitách. Podporovaly požadavky učitelů na lepší hmotné zabezpečení, žádaly zvýšit počet dívčích odborných škol a jejich rovnoměrné rozmístění po republice. Moravské pokrokové ženy usilovaly o rovnoprávný přístup ke vzdělání, který v programu formulovaly v tomto duchu, že měřítkem pro přijímání žactva na středních, odborných a vysokých školách má být pouze uchazečova schopnost, ne pohlaví. Také žádaly pro ženy učitelky zajištění rovnoměrného vlivu na výchovu ve školách. Požadovaly účast žen ve školní administrativě a ve všech školních úřadech¹⁰.

V době světové hospodářské krize na začátku třicátých let projevovaly liberálně založené ženy účast s ženami a jejich rodinami postiženými důsledky ekonomické krize. Organizovaly sbírky šatstva a dalších potřeb pro nezaměstnané ženy. Vedle faktické pomoci sledovaly ještě jeden cíl — přivést zaměstnané ženy k pocitu potřebnosti pravidelné pomoci nezaměstnaným, k probuzení solidarity¹¹.

⁹ MZA Brno, fond G-86 Ženské spolky, k. 28.

¹⁰ MZA Brno, fond G-86 Ženské spolky, k. 8, materiál zápisy schůzí.

¹¹ SÚA Praha, fond Ženská národní rada, k. 4, zápis ze schůze ŽNR 5. 11. 1931.

V souvislosti s hospodářskou krizí na začátku třicátých let je třeba se zmínit ještě o dalším směru působení liberálních žen. Šlo o problém zaměstnávání vdaných státních zaměstnankyň v době krize. V této záležitosti se výrazně angažovala Františka Plamínková jako senátorka, když na řadě úrovni prosazovala, aby byl volen stejný přístup k mužům i ženám při přijímání do zaměstnání a také prosazovala demokratickou zásadu o stejném platu za stejnou práci, v čemž byly u mužů a žen mnohdy výrazné rozdíly¹². Dopis v dané záležitosti Františka Plamínková odeslala ministrům E. Benešovi a K. Kroftovi¹³. K. Krofta odpověděl Plamínkové, že nechce dělat rozdíl mezi muži a ženami a že nemůže dělat výjimky pro ženy, protože jsou ženy. Reakce Plamínkové byla pohotová — že nechce, aby se dělalo pro ženy víc, než co se dělá pro muže proto, že jsou muži¹⁴.

Funkcionářky Ženské národní rady se snažily veřejným vystupováním dosáhnout toho, aby vdané ženy, státní zaměstnankyň, v případě propouštění z práce neztrácely svá pracovní místa jako první, bez ohledu na kvalitu práce a kvalifikaci. Bohužel toto snažení nebylo příliš úspěšné.

S řadou moderních veřejných a osvětových akcí celostátního charakteru přišly iniciativně moravské ženy ze Zemské organizace pokrokových žen moravských. Například v době od 3. 8. do 15. 9. 1929 v rámci výstavy moderního obchodu uspořádaly v Brně „Výstavu moderní ženy“. Byla zaměřena na pět oblastí ženiných povinností a zájmů a podle nich byla rozčleněna témata výstavy: 1. Výchova, 2. Žena v povolání a veřejném životě, 3. Péče o dítě, 4. Domácnost, 5. Móda¹⁵.

Ženská národní rada věnovala pozornost společenským podmínkám žen pro mateřství a péči o dítě¹⁶. V době první Československé republiky působilo více organizací zabývajících se péčí o matky. Největší institucí byla Československá ochrana matek a dětí. Pečovala o zdravotní stav matek a kojenců a malých dětí, budovala útulny rodiček, poradny těhotných, útulky kojenců a poradny pro matky. O dětech byla vedena zdravotní evidence, matky byly poučovány, jak s nimi mají zacházet, v případě naléhavé potřeby dostaly na děti základní oblečení a potraviny. Některé odbory Československé ochrany matek a dětí zřizovaly jesle, dětské letní tábory, hřiště, ozdravovny pro matky, svépomocnou pokladnu apod. Na zajištění pomoci či rady matkám a starostí o péči a životní podmínky dětí pamatovaly ve svých programech a ve své

¹² SÚA Praha, fond Ženská národní rada, k. 3, materiál Anketa „Ohodnocení ženské práce“ z 14. 2. 1928. Anketa dokazovala, že postavení žen v zaměstnání, dělnic i úřednic, se zhoršuje, jsou stále méně placeny. Plat písařky u advokáta činil jen 150 Kč měsíčně, kreslířky 200 Kč měsíčně.

¹³ SÚA Praha, fond Ženská národní rada, k. 4, schůze předsednictva konaná dne 18. 12. 1930.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ SÚA Praha, fond Ženská národní rada, k. 4, materiál Výstava moderní ženy.

¹⁶ SÚA Praha, fond Ženská národní rada, k. 4, materiál Šetření v oboru mateřství a dítě.

záslužné práci ještě další organizace: Zemská péče o mládež, Československý červený kříž, Samaritský sbor Československého hasičstva, Abstinentský svaz, Masarykova liga, Spolek pro potírání pohlavních nemocí, Republikánská liga pro mravní obrodu národa. Veškerou konkrétní práci spojenou s péčí o matku a dítě Ženská národní rada nemohla provádět. Faktickým úkolem Ženské národní rady v dané věci bylo především v přednáškách, publikacích, v osvětových programech a v celé své práci budit pozornost a porozumění pro ideovou ochranu mateřství, podněcovat ke konkrétní práci ty orgány, které by je mohly prakticky uskutečňovat, radit se s nimi, mít na ně vliv. V materiálu odboru Ženské národní rady „Mateřství a dítě“ se konkrétně jako důležitý úkol Rady konstatuje: „To musí vyjít od nás, žen-matek. Budit veřejné mínění a svědomí a starat se o právní uplatnění a hospodářskou stránku jejich života úpravou veřejno-právního postavení matek. Účelu toho dosáhneme tiskem, spoluprací s příslušnými korporacemi, osobním stykem, poučováním a propagací, prací se zákonodárnými činiteli. To vše je zájmem žen, prací pro ženy-matky, i když není konána jen ženami. My však propagujeme tento program jako snahu Ženské národní rady a jejího odboru mateřství.“¹⁷

Jednou z prvních vysoce společensky-politických aktivit, které s sebou nesla doba po vzniku Československé republiky 28. 10. 1918, byla iniciativní snaha Ženské národní rady spolupodílet se na přípravě nových zákonů či úprav zákonů, které se dotýkaly žen. Liberálně založené ženy se chtěly k zákonným úpravám vyjadřovat už dříve než jako poslankyně při konečných jednáních v parlamentě. Žádaly, aby nové zákony pro ženy a o ženách nebyly tvořeny bez jejich účasti. Z dubna 1924 je známo Provolání Ženské národní rady v souvislosti se snahami o úpravu občanského zákoníku ve smyslu demokratizace společenských podmínek pro muže i ženy¹⁸. Ženská národní rada na své valné schůzi 30. 3. 1924 konstatovala, že stávající zákony dotýkající se žen a jejich zájmů dosud nebyly upraveny v souladu s § 106 ústavy z roku 1920, který přiznal ženám úplnou rovnoprávnost s muži. Proto vyzvala Ženská národní rada ženy k iniciativní práci na chystané reformě občanského zákoníku: „Necht' všechna zastaralá a dnešnímu řádu života veřejného i soukromého neodpovídající ustanovení občanského zákoníku, která ženu v jejích právech zkracuje a její lidskou důstojnost snižuje, jsou změněna ve smyslu úplné rovnoprávnosti ženě ústavou zaručené. Necht' jsou tato ustanovení změněna tak, aby zákony byly uvedeny v souladu se všemi právními, sociálními i etickými skutečnostmi dnešního života a postavení ženy v manželství a rodině, necht' je jí přiřknuto stejné právo s mužem při

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ SÚA Praha, fond Ženská národní rada, k. I/2, materiál Provolání ŽNR, v Praze v dubnu 1924.

rozhodování o výchově a budoucnosti dětí, zákon rozlukový necht' je opraven tak, aby byl skutečnou ochranou žen a dětí [...]."¹⁹

Ženská národní rada se stala střediskem pravidelných kontaktů s mezinárodním ženským světem liberální orientace. Funkcionářky se účastnily všech mezinárodních ženských kongresů, setkání a nejrůznějších společenských akcí organizovaných na mezinárodní úrovni. Česká ženská národní rada byla na mezinárodní scéně velmi aktivní a uznávanou především díky schopnostem a iniciativě F. Plamínkové, která působila ve dvacátých a třicátých letech jako místopředsedkyně Mezinárodní ženské rady a místopředsedkyně Mezinárodní aliance pro volební právo žen. Konala se řada návštěv československých žen v cizině a naopak Ženská národní rada hostila aktivní pracovnice ženských národních rad z mnoha států v Československu. Existovala dokonce Malá ženská dohoda inspirovaná mezinárodním seskupením Československa, Jugoslávie a Rumunska z roku 1922 zvaným Malá dohoda. Těmito cestami se liberální ženy vyjadřovaly k závažným mezinárodně politickým událostem. Uvedu jako příklad výraznou aktivitu v mírovém a protiválečném úsilí. Materiály z jednání na dané téma se vyznačovaly obdivuhodnou mírou rozpracovanosti. Na kongresu Mezinárodní ženské rady ve Vídni na přelomu května a června 1930 na téma „Mír a Společnost národů“²⁰ byly s velkým zadostiučiněním připomenuty pokroky druhé poloviny dvacátých let na poli arbitráže, bezpečnosti a morálního odzbrojení. Kongres vyslovil přání vytvořit mezinárodní organizaci, kde každé válečné jednání bude považováno za zločin proti lidskosti. Žádal uznat útočnou válku jako zločinnou a to definitivně a všeobecně a v této souvislosti požadoval, aby všechny státy přijaly z toho plynoucí politické a právnícké důsledky. Dále vyslovil přání, aby na celém světě byla odstraněna utiskující hospodářská, vojenská, politická a kulturní opatření. Vyslovil směrem ke Společnosti národů požadavek, aby co nejdříve svolala odzbrojovací konferenci, která by připravila smlouvu omezující a okamžitě a účinně redukující zbrojení na moři, ve vzduchu a na zemi. Kongres vyslal naléhavou výzvu k národním a mezinárodním organizacím, které se zajímají o mír a spravedlnost, aby působily na vlády svých států i na Společnost národů ve věci mírových úprav mezinárodních neshod, odzbrojení a znemožnění války. Kongres zavrhl všechny formy války, zvláště přípravu k válce s použitím otravných plynů, která by podle něj směřovala k úplnému zničení lidstva vzhledem ke zdokonalením v moderní chemii.

Tolik nahlédnutí do pestré činnosti a nejrůznějších podob společenské angažovanosti liberálních ženských spolků, byt' bychom mohli dokládat a detailně rozvádět ještě další ženské aktivity, které postupně, ale jistě rovněž přispěly k výraznému posunu ve společenském postavení ženy srovnáme-li začátek

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ SÚA Praha, fond Ženská národní rada, k. 39.

a konec dvacátého století. Vedoucí osobnosti pokrokových žen dovedly formulovat své cíle, zdůvodnit své společenské snažení, zasadit ho do dobových a celosvětových souvislostí. Výsledky své práce okamžitě popisovaly a dokázaly je zhodnotit.

Na daném tématu z období první Československé republiky můžeme sledovat i ten úhel pohledu, jak společnost let 1918—1938, po formální stránce demokratická republika s pokrokovou ústavou, po praktické stránce běžného života v podstatě dotažení svých demokratických rysů daných v ústavě ještě celou první polovinu dvacátého století dopracovávala a zvykala si na ně. Podoby aktivit a směry práce ženských spolků nám vlastně ukazují, v jisté podobě připomínají, jaké mělo období první Československé republiky společenské, sociálně ekonomické a jiné problémy i slabiny.

Sledování dějin ženského hnutí, nejen liberálního proudu, zkoumání různých podob snah žen o své faktické zrovnoprávnění ve společnosti, když byla jejich rovnoprávnost uznána teoreticky, dává obrazu dějin první ČSR ještě další rozměr. Popis a hodnocení doby první Československé republiky může být v širší vidění i přes ženskou otázku ještě rozšířeno, obohaceno a upřesněno a také doplněno, neboť veškeré i podrobné historiografické práce o první ČSR dosud činily, pokud vůbec, jen okrajové zmínky o roli žen a jejich postavení, o jejich aktivitách.